

AI Literacy Substack Pack (mi)

AI Mātauranga mō ngā Mātua me ngā Rangatahi — Kete Akoranga Substack

Kei roto i tēnei kete ngā **waru tuhinga Substack** kua rite ki te **tāhurihia**: kotahi tuhinga whakatūwhera, ono akoranga ā-wiki, me tetahi tuhinga whakakapi. Kua tāruatia ia tuhinga i roto i ngā tikanga e pai ana ki te ētita Substack — tīpoka tāpui, tūhono whakaaro, rārangi, me ngā hononga māmā (kāore he HTML tōpuni).

Me pēhea te whakamahi i tēnei kete:

1. Ka wehewehe ia tuhinga ki te rārangi pāraone (---).
2. Tāhurihia ngā mea katoa mai i te taitara o te tuhinga ki te --- e whai ake ana.
3. Tāhurihia ki roto i te ētita Substack — ka tika ngā upoko, tāpui, kōpito, tūhono whakaaro, rārangi, me ngā hononga.
4. He āhua whakaaro mō te whakaputanga: kotahi tuhinga ia wiki, ka whakaritea mō te rā kotahi ia wiki kia mōhio ngā kairapu ka tae ia wā.
5. Ko ngā tūtohu kaupeka mō ia tuhinga kei raro o ia wāhanga, i roto i ngā kuputūāhua.

Ko te tuhinga whakatūwhera he tuhinga tūmatiti kore utu hei tō kairapu. Ko ngā akoranga wiki ono ka taea te tuku kore utu, utu rānei — ka pai tōna pānuitanga āhea atu rānei.

TUHINGA 0 — Whakatūwhera: He Akoranga 6-Wiki hei āwhina i tō Whānau ki te Māramatanga mō AI

Upoko Tautika: He raupeka wiki kore utu mō ngā mātua me ngā rangatahi hei mahi tahi. Kotahi kaupeka ia wiki, kotahi kōrero, kotahi mea hei whakamātau ki te kāinga.

Mēnā he rangatahi kei tō whare, kua āpōpō te AI. Kei roto i ō rātou hua rapu, ō rātou kōrero rōpū, ō rātou mahi kura, ō rātou ētita whakaahua, ō rātou tūtohutanga waiata — ā, mō tata te tikanga o ngā rangatahi taiohi o Amerika — i roto i ō rātou kōrero ā-rā ki ētahi whakaaro rōpū.

Ko te nuinga o ngā mātua e kōrero ana au ki a rātou e rongono ana i ngā mea e rua i te wā kotahi. Ko te tuatahi ko te tere o te AI e neke ana ake i tō rātou āheinga ki te aro. Ko te tuarua ko ngā tohutohu o nāiane — “kōrero ki ō tamariki mōna” — e whakaaro ana he māramatanga mō tēnā kaupeka o rātou kāore o rātou.

I hangaia tēnei raupeka 6-wiki i runga i tēnā āputa. Ehara i te kōrero whakamātautau. He kōrero hanganga e mahi tahi ai koe **me** tō rangatahi, kua ko ia. Ko ia wiki, kotahi kaupeka, kotahi rārangi pātai hei mahi tahi, me kotahi mea ngāwari hei mahi ki te kāinga i mua i te tānga o te tuhinga e whai ake ana.

Ngā mea kei te heke mai

- **Wiki 1** — Me pēhea tonu te mahi o te AI (te whakautu āniwhaniwha, whakaora)
- **Wiki 2** — Ngā pakiaro me ngā deepfake
- **Wiki 3** — Tūmataiti me ngā tikanga
- **Wiki 4** — Whakaaro māhio me te tiroiro i ngā kōrero
- **Wiki 5** — Te whakarite i ngā rohe matihiko ā-whare
- **Wiki 6** — Te whakaata i ngā tikanga hangarau pai

Mō wai tēnei

- Ngā mātua o ngā tamariki e tata ana ki ngā tau 12 ki te 18
- Ngā rangatahi e pai ake ana ki te māramatanga o te hangarau i te whakamātautau mōna
- Ngā mātua kotahi, ngā whare e rua ngā mātua, ngā kaitiaki, ngā tīpuna — ko tēhea rānei e whai ana i tētahi rangatahi me tētahi pakiaka e pai ana ki te whakarite kotahi hāora ia wiki

Me pēhea te mahi

Pānuitia ia tuhinga motuhake, kātahi ka noho ki raro mō ngā miniti 60–90 o tērā wiki hei mahi i ngā pātai kōrero me te mahi ā-kāinga. Ko ērā anake.

Ā te mutunga o ngā wiki ono, ka whai kōrero ā-reo kotahi, he whakaaetanga AI ā-whare i hainahia, me tētahi tiroiro ā-marama kua whakaritea. Ka tonu te huri o te hangarau. Ko te tikanga o te kōrero i ēnei āhuatanga tahi ko tērā e taea tonutia.

Ohia mai ki ia wiki ki tō pouaka kōrero. Ka tānga te akoranga tuatahi i tērā wiki.

Ngā tūtohu: ngā mātua, AI, mātauranga matihiko, hangarau, whānau, rangatahi

TUHINGA 1 — Wiki 1: Me Pēhea Tonu te Mahi o te AI

Upoko Tautika: Mukua te mōrearea me te māharahara tūāhua, ka māmā ake te kōrero mō te AI.

I mua i tō kōrero ki tō rangatahi mō te pakiaro o te AI, ngā deepfake, tūmataiti rānei, me whai e kōrua he whakautu mō te pātai tino māmā: **he aha tonu tēnei mea e mahi ana?**

Ko te nuinga o ngā tāngata — ōkawa ngā pakiaka — e whakaaro ana he mea ngaro ake ai te AI i tō rātou māramatanga. Ko tērā mōrearea ko tērā e wehi ai, ā, ko tērā anō e tino whakapono ai. Ko te mahi o tēnei wiki ko te whakamāramatia.

Ko te whakaaro kotahi e whakamārama ana i ngā mea katoa

Ko ngā pūnaha AI he miihini tauira-tūtaki i whakaakona ki runga i ngā raraunga nui. Kāore rātou e “mōhio” ana ki ngā mea pērā ki tētahi tangata — ka puta ō rātou hua he mea rite ki ngā tauira i kite rātou i mua.

Ko tēnā rerenga kotahi e whakamārama ana i ngā mea katoa e whai ake ana i tēnei akoranga. He aha te take ka “tūpakohia” ai e te AI. He aha te take ka akona ai ōna pakiaro. He aha te take ka taea ai tōna tino māia me tōna hē tino. Puritia ki tō pēkē tuarā.

Ko ngā āheitanga kei tō ringa ā te mutunga o tēnei wiki

- Whakamāramatia ki ngā kupu māmā he aha tonu te mahi a tētahi chatbot me tētahi pūnaha hanga whakaahua
- Mātatohua te rereketanga i waenga i te AI e **matapae** ana i tētahi mea, e **whakarōpū** ana i tētahi mea, e **hanga** ana i tētahi mea
- Kite ai i te AI kua tūtū kē i roto i ngā tono e whakamahia ana ā-rā — rapu, ngā puna pāpāho, autocorrect, ētita whakaahua

Ngā pātai e whā hei mahi tahi

1. I mua i tēnei wiki, he aha ō whakaaro o ia tangata mō tā te AI e *mahi* ana i a koe e pātai ana? He ōrite rānei ki te reality?
2. I kite koe i te AI e puta mai ana i ngā tono e whakamahi ana koe? Whakaritea he rārangi tahi.
3. Mēnā he miihini matapae kupu anake te AI, he aha ngā pātai e pai ana — ā, he aha ngā pātai e kino ana?
4. Rangatahi ki te mātua: he aha tētahi mea e hiahia ana koe ko ngā pakiaka ki te māramatanga o te whakamahinga o tō reanga ki te AI? Mātua ki te rangatahi: he aha tētahi mea e hiahia ana koe ki te māramatanga pai ake?

Ko te mahi o tēnei wiki: Ko te pātai kotahi, ko ngā taputapu e toru

Kōwhirihia tētahi pātai māmā e pāpono tika ana ki ā kōrua: pērā i “*He aha tā tāua tunu i tēnei wiki mō te \$60?*” rānei “*He aha ngā take o WWI?*”

Nā, pātaihia te **pātai kotahi** ki ngā taputapu e toru:

- ChatGPT (Claude, Gemini rānei — kōwhirihia tētahi chatbot)
- Tētahi atu chatbot, rerekē i te tuatahi

- Tētahi rapu Google māmā

Whakatauritea ngā whakautu. E ārite ana rānei? E rereketia ana rānei? Ko tēhea ka tūhono i ōna puna, ā, he puna tūturu rānei? Ko tēhea i tino māia ake — ā, ko tēhea te māia, ko tēhea te tika?

Tuhia he rerenga kotahi ia tangata mō tō rātou ohorere.

Mō ngā mātua e hiahia ana ki te hōhonu ake

- **Day of AI & Common Sense Media** — “He aha te AI mō ngā Whānau” taputapu: ngā whakamāramatanga poto e tika ana mō ngā kōrero ā-whānau.
- **MIT RAISE**: te pokapū MIT mō ngā rauemi AI mātauranga.
- **The Common Parent** — **Aratohu Mātua mō AI**: tirohanga māia, kāore he wehi.
- **Elements of AI**: he akoranga kuhu kore utu nō te Whare Wānanga o Helsinki — tūtohu mēnā e hiahia ana tō rangatahi ki te haere ake.

Whakaaro kapi

Tuhia e ia tangata tētahi rerenga: “*I mua i tēnei wiki i whakaaro au ko te AI ; nō nāianeī e whakaaro ana au ko ia .*” Waihotia ki tētahi wāhi e kite ai kōrua. I tērā wiki ka titiro tāua ki ngā huarahi e rua e rangahaihia ana te AI — ngā pakiaro me ngā deepfake.

Ngā tūtohu: AI, ngā mātua, mātauranga, hangarau, mātauranga matihiko

TUHINGA 2 — Wiki 2: Ngā Pakiaro me ngā Deepfake

Upoko Tautika: Ngā raru e rua, kotahi ārai — me tētahi mahi ngahau (tino tūkinotia tētahi) mō te mutunga wiki.

I tērā wiki i whakaritea e tāua ko te AI he miihini tauira-tūtaki, ehara i te orakuru ngaro. Ko tēnā kōrero kotahi e hura ana i ngā kaupeka e rua o tēnei wiki.

Ko te **pakiaro** ko tērā ka puta ina akona ana ngā tauira mai i tētahi wāhanga iti o te ao. Ko ngā **deepfake** ko tērā ka whakamahia ana e tētahi te hangarau kotahi hei hōhā i te reality. Ko ā rāua e rua ka whakaaro ana i te mihini kotahi, ā, ko ā rāua e rua ka hiahia ana ki te ārai kotahi: mutu te whakapono ki tō ngākau, tiimata ki te tiro tiro ōrite.

Ko ngā āheitanga kei tō ringa ā te mutunga o tēnei wiki

- Whakamāramatia he aha te take ka tipū ai ngā pakiaro mai i ngā raraunga whakaako
- Kitea ngā tohu ataata, oro, me te horopaki e whakaaro ana ko tētahi deepfake
- Māramatia ko “āhua tūturu” kāore anō hei pūnaha hou mō “he tūturu”

Ngā pātai e whā hei mahi tahi

1. Mēnā i whakaakona tētahi AI i runga i ngā tuhinga nō tētahi whenua, tētahi reo, tētahi tirohanga tōrangapū rānei, me pēhea te huri o ōna whakautu? Ko ā wai reo ka ngaro?
2. I kite kōrua i tētahi mea i runga ipurangi ōkawa ko AI tona hanganga? He aha i tohua ai koe — rānei he aha i kore ai?
3. He rereketanga ōhea i waenga i tētahi deepfake i hangaia mō te pūkiri, mō tētahi tinihanga, mō te whakarereke tangata rānei? Me whakaarotia ōrite rānei ngā mea e toru?
4. Mēnā ka puta tētahi deepfake ōu (o tō hoa rānei) ā-ipurangi āpōpō, he aha tāu e hiahia ana kia puta? Ko wai tāu ka kōrero tuatahi?

Ko te mahi o tēnei wiki: Arotake pakiaro + kimi deepfake

He mahi e rua. E tata ana ki ngā miniti 40 i te katoa.

Wāhanga A — Arotake pakiaro (20 miniti)

Huakina tētahi pūnaha hanga whakaahua tahi (taputapu whakaahua ChatGPT, Gemini, kē rānei). Tono ia ki te hanga whakaahua mō ēnei tono tekau, **kāore he āhua tohu i tāpirihia:**

- Tētahi Kaiwhakahaere
- Tētahi Tapuhi
- Tētahi kaiara
- Tētahi kaiputaiao
- Tētahi tangata horoi whare
- Tētahi mārena
- Tētahi whare ātaahua
- Tētahi tangata kāinga kore
- Tētahi rangatahi e ako ana
- Tētahi whānau e kai ana

Nā titiro ai ki ngā hua e tekau tahi. He aha ngā tauira e puta ana i roto i te ira, i te iwi, i te pakiaka, i te āhua tinana, i te wāhi, i te rawa? Ko ā wai ora ka ngaro katoa?

Wāhanga B — Kimi deepfake (20 miniti)

Toro atu ki MIT's "[Detect Fakes](#)" [paetukutuku mātauranga pāpāho](#) ā, mahi tahi i ā rātou tauira. Kātahi whakangahau ngā miniti 10 ki roto i ō rāua ao pāpāho rite — ka kimikimi tūturu i ngā whakaahua i hangaia e AI. Whakatauritea ngā kōrero mō tērā i tohua ai rāua.

Mō ngā mātua e hiahia ana ki te hōhonu ake

- [MIT — Mātauranga Pāpāho i roto i te Wā o ngā Deepfake](#)

- [Parents Pass It On](#) — Me pēhea te whakamāramatanga o te Pakiaro AI ki ngā Rangatahi
- [Common Sense Media](#) — Deepfakes, Whakahē me te Kōrero Hē
- [Algorithmic Justice League](#) — te rōpū a Joy Buolamwini, me ngā tauira ao-tūturu pai rawa atu o te pakiaro tūnga kanohi

Whakaaro kapi

Ia tangata: ingoa tētahi pūrongo pāpāho i kite ai koe i tēnei wiki e hiahia ana koe ki te arohia anō. I tērā wiki: ko hea tonu e haere ana ō raraunga i a koe e kōrero ana ki tētahi AI.

Ngā tūtohu: *AI, deepfakes, pakiaro, mātauranga pāpāho, ngā mātua*

TUHINGA 3 — Wiki 3: Tūmataiti me ngā Tikanga

Upoko Tautika: He iti te utu o te AI kore utu. Ko te utu ko ngā raraunga — ā, mō ngā rangatahi, he maha ake ōkawa.

E tata ana ki te tikanga o ngā rangatahi taiohi o Amerika kua whakamahi i tētahi chatbot hoa AI. Ehara i te tatauranga o ngā taitara. Ko tēnā te rangatahi ōrite.

He kore utu ēnei taputapu ki te kōwhai whakamahi. Ehara i te kore utu tūturu. Ko te utu ko ngā raraunga — ō tono, ō whakaahua tāhuri, ōkawa tō reo. Ā, i runga ake i tērā pātai tūmataiti ka tū tērā pātai tikanga kino ake: i hangaia ngā hoa AI kia rite ai ki ngā hoa, ā, ko te tauira pakiuara ka whiwhi utu i te pupuhi i ngā kaiwhakamahi ki te hoki mai. Mō raro i te 18, ko tērā tōpūtanga he mōrearea tūturu.

Ko ngā āheitanga kei tō ringa ā te mutunga o tēnei wiki

- Māramatia ngā raraunga ka kohia i a koe e whakamahi ana i tētahi chatbot AI rangatahi
- Wehewehea te whakamahinga *ture* me te *tikanga* o te AI
- Mahia ngā kōwhiringa mōhio mō ngā taputapu e whakamahia ana me ngā mea ka tukuna

Ngā pātai e whā hei mahi tahi

1. I a koe e tāuru ana i tētahi mea ki tētahi chatbot AI, ki hea e haere ana tēnā kōrero ki tō whakaaro? Ko wai ka pānuī? E pēhea roa e tiaki ana?
2. He mea kē rānei i tukuna kē nei koe ki tētahi AI e kore e hiahia ana kia pānuia e tētahi kaiako, kaiwhakahaere, hoa ngākau rānei? (Kāore me tukuna ngā taipitopito — whakautu noa ko āe, kāo rānei.)

3. I hangaia ngā tono hoa AI kia rite ai ki ngā hoa. He aha te rereketanga i waenga i tētahi taputapu e āwhina ana ki a koe me tētahi taputapu e hiahia ana ki tōu hokia mai?
4. Mēnā ka whakamahi ana tētahi tono kore utu i ōu raraunga hei whakaako i tōna pūnaha, he tūturu tērā hokohoko? Ka huri tāu whakautu mēnā ko tētahi tamaiti 9 ngā tau tōna whakamahinga?

Ko te mahi o tēnei wiki: Horoi hōhonu o ngā tautuhinga tūmataiti

Kōwhirihia ngā **tono e toru ia tangata e whakamahi ana rawa atu** e whai ana ki te AI. Ngā mea māmā: Snapchat, Instagram, TikTok, ChatGPT, Gemini, Character.AI, ngā ētita whakaahua, ngā kaikōrero māia.

Mō ia tono, tahi:

1. Huakina ngā tautuhinga tūmataiti.
2. Kimikimi i te wāhanga mō “raraunga i whakamahia mō te whakaako” rānei “whakapai i ō mātou pūnaha” ā, whakaaro mehemea ka whakakorehia.
3. Tirotiro he aha ka tukuna ki ngā rōpū tuatoru.
4. Arotahi ki ngā kōrero i tiakina ā, mukua ngā mea e kore e hiahia ana kia noho tonu.

Tiakina tētahi tuhinga kotahi o ā kōrua i huri. Ka tirotirohia anō ia ono marama — ka huri whakamuri ngā tautuhinga i ruia e te wā.

Mō ngā mātua e hiahia ana ki te hōhonu ake

- [Common Sense Media — Ngā Rangatahi, Whakaaro, me te Hangarau i te Wā o ngā Hoa AI](#): ngā rangahau o raro mō te whakamahinga hoa AI rangatahi.
- [Electronic Frontier Foundation — Tūmataiti Ākonga](#)
- [UNESCO — Tūtohu mō ngā Tikanga o te AI](#)
- [Mozilla — Kāore i Tūngāhia te Tūmataiti](#): pātengi raraunga e taea ana te rapu o ngā tono me ngā pūrere, i whakaraupapahia ki te mōrearea tūmataiti.

Whakaaro kapi

Ia tangata: ingoa tētahi mōhiotanga ōu kua whakatau koe ka kore e tūruna ki tētahi taputapu AI. I tērā wiki: me pēhea te mau i tētahi AI e kōrero hē ana ki a koe.

Ngā tūtohu: AI, tūmataiti, tikanga, ngā mātua, rangatahi, hangarau

TUHINGA 4 — Wiki 4: Whakaaro Māhio me te Tirotiro Kōrero

Upoko Tautika: He tikanga e rua miniti ka tiaki ana i a koe i ngā miihini māia, hē.

Ka tīpakohia tōtika ngā mea e ngā taputapu AI. Ngā take ture tīpako. Ngā tūhono rangahau tīpakohia. Ngā kōrero kāore i kōrerotia e ngā tāngata i kuhuna ki a rātou. Ko te māia, hei tohu, kua mutu tōna tikanga o nāianeī.

Ehara te ārai i tētahi taputapu. He tikanga. Ko tērā e tino mohio ana au ko tērā nō te tohunga mātauranga matihiko a Mike Caulfield, ā, ko tōna ingoa ko **SIFT**.

S — Tū. I — Tirotiro i te puna. F — Kimikimi i ētahi āporo pai ake. T — Whāia ngā kēmu, ngā kōrero, me ngā pāpāho ki te horopaki taketake.

Ko ērā anake. Ngā miniti e rua, ngā tāwhāiti e whā, ka piata ki ēhea mea katoa e pānuia ana, e mātakitakihia ana — i hangaia e AI, kāore rānei.

Ko ngā āheitanga kei tō ringa ā te mutunga o tēnei wiki

- Whakamahia SIFT ki tēhea mea AI-hangaia, AI-whakapikihia rānei
- Māramatia ngā tīpako AI — ngā kōrero tīpakohia, ngā tūhono tīpako, ngā kōrero tīpakohia
- Hangaia tētahi ara tirotiro kōrero ou ka mau ki raro i ngā miniti e rua

Ngā pātai e whā hei mahi tahi

1. Kōrerotia e ia tangata tētahi wā i whakapono ai ia ki tētahi mea ā-ipurangi i huri ai ki te hē. He aha i whakaaro nui ai? He aha i mau ai?
2. He aha te take ka tīpako ai tētahi AI i tētahi kōrero ā, ka tukuna māia? (Tohu: pānuia anō te Wiki 1.)
3. Mēnā e kī ana tētahi TikTok, tētahi whakarāpopoto AI, me tētahi pūrongo kōrero i whakaputaina ngā mea kotahi, ko ngā puna e toru rānei — ko tētahi? Me pēhea tāu tirotiro?
4. He aha te rereketanga i waenga i “*Kāore au e mōhio ana*” me “*I tirotiroa e au ā, ehara i te tūturu*”? Ko tēhea tērā e tere ana ngā taputapu AI ki te karo?

Ko te mahi o tēnei wiki: Māua i te AI e kōrero hē ana

Tahi, whakaritea ngā pātai e rima e *mōhio pai ana* kōrua i ō rāua:

- Te mahi a tētahi hoa whānau, i roto i ngā taipitopito
- Te tuatahi o tētahi pukapuka e pīhau ana
- Tētahi hua hākinakina ā-rohe
- Tētahi kōrero mahi iti
- Tētahi kaupeka hītori nō tō whenua

Pātaihia tētahi chatbot AI ia pātai. Whakaaro ia whakautu:

- Tika
- Tika ōrite (me ngā hē)
- Hē māia

- Kāore i whakautu, i āta whakaaro rānei

Mō ia whakautu “hē māia”, whakahaerehia te kēmu mā SIFT tahi. Kātahi pātaihia te pātai kino ake: *ka mau koe mēnā kāore koe i mōhio kē ki te whakautu?*

Mō ngā mātua e hiahia ana ki te hōhonu ake

- **Te Tikanga SIFT — whakamāramatia māmā** (Whare Pukapuka o te Whare Wānanga o Chicago)
- **News Literacy Project — paepae Checkology**: ngā akoranga tauwhitinga kore utu tae atu ki ngā āpure AI.
- **Pānui a Mike Caulfield — Hapgood**: te kaihanganga o SIFT, e tuhituhi māia ana.
- Tohua **Snopes** me **Full Fact** hei whānau.

Whakaaro kapi

Ia tangata tuhia: “*I tēnei wiki i maua e au te AI e hē ana mō . I maua e au tērā nā .*” I tērā wiki, ko te akoranga tino mahi tahi o te akoranga: ko te tuhi i tō whakaaetanga AI ā-whare.

Ngā tūtohu: AI, tiro tiro kōrero, mātauranga pāpāho, whakaaro māhio, SIFT

TUHINGA 5 — Wiki 5: Te Whakarite i ngā Rohe Matihiko ā-Whare

Upoko Tautika: Ka hapa ngā ture me te kore tautoko. I tēnei wiki ka tuhia ngā ture tahi e kōrua.

Ko tēnei te akoranga tino mahi tahi i roto i te akoranga. Ehara te whāinga i tētahi pukapuka ture mātua. Ko tōna kaupeka he **whakaaetanga whare** e hainahia ana e ngā taha e rua nā te mea i āwhina ngā taha e rua ki te tuhi.

Ko te tikanga o te American Academy of Pediatrics Family Media Plan ko te papanga pai rawa atu i kitea e au. He whānui, ehara he tikanga AI — engari ka māmā ana te whakarite.

Ko ngā āheitanga kei tō ringa ā te mutunga o tēnei wiki

- Hangaia tahi tētahi whakaaetanga AI ā-whānau e ōrite ana ki ngā mātua me ngā rangatahi
- Mātatohua te rereketanga i waenga i ngā rohe e hiahia ana ki ngā here me ngā rohe e hiahia ana ki ngā kōrero
- Māramatia ngā āhuatanga tohu whero e hiahia ana ki te uru pakiaka tūturu

Ngā pātai e rima hei mahi tahi

1. He aha ngā whakamahinga AI e **māmā ana** ki ā kōrua? He aha ngā mea e āta whakaaro ana? He aha ngā mea i waenga?
2. Kura me ngā mahi: āhea ka rite te whakamahinga o te AI ki tētahi taputapu (pērā ki tētahi kakaroraro), āhea ka rite ki te tāwharau? Ko hea te rārangi a tō kura — ā, e whakaae ana kōrua?
3. Ngā hoa AI me te tautoko hinengaro: i raro i ēhea āhuatanga, mēnā ka pau, he hauora tōna whakamahinga? Ka huri āhea ki tētahi whakakapi mō te hononga tūturu?
4. He aha ngā hiahia o ia tangata mai i tērā atu? Rangatahi: he aha tāu e hiahia ana ko ngā mātua kia mutu? Mātua: he aha tāu e hiahia ana ko ngā rangatahi kia tīmata?
5. He aha tō ture “karanga ki tētahi tangata” — ngā āhuatanga e whakaae ana kōrua ki te tū, ki te kati i te tono, ki te kōrero ki tētahi tangata tūturu?

Ko te mahi o tēnei wiki: Tuhia tō whakaaetanga AI ā-whare

Huakina tētahi tuhinga kotahi. Hangaia ngā wāhanga poto e rima tahi:

1. **Ā mātou whakamahi i te AI.** Āwhina mahi. Ngā kai. Whakaaro māhia. Ētita whakaahua. Kia mārāma.
2. **Ā mātou kore whakamahi i te AI.** Ngā tauira hei whakaaro: tāhuri whakaahua ngā whakaahua ōu ki ngā pūnaha hanga whakaahua; tukunga ingoa ōu, tūāhuatanga noho rānei; whakakapi i tētahi hoa tūturu, kaunihera rānei.
3. **Ko ngā mea ka whakaaturia ōtia.** “Mēnā i whakamahi au i te AI mō tētahi mahi kura, ka kōrero ai au ki te kaiako mēnā e pātaihia ana.” “Mēnā i ētita whakaahua AI tōku whakaahua i mua i tōku tānga, ka kī au.”
4. **Ngā ture wā me wāhi.** “Kāore ngā hoa AI i muri i ngā hāora 10pm.” “Ngā waea ki waho o ngā rūma moe i te pō.” “Ko tētahi kai ia rā kāore he ātea.”
5. **Ko te rārangi karanga ki tētahi tangata.** Ko ngā āhuatanga e mutu ai tō whakamahi i te AI ā, ka kōrero ki tētahi tangata tūturu: ngā pātai hauora hinengaro, ngā tohu mate, ngā raruraru ture, ko tēhea mea katoa e wehi ana ki a koe.

Hainahia e ngā taha e rua ā, ūruhia. Waihotia ki tētahi wāhi e kitea ana — ōrite rānei tēpū kari, papatūhono whānau. Whakaae ki tētahi rā arotahi i roto i ngā rā 90.

Mō ngā mātua e hiahia ana ki te hōhonu ake

- **AAP Family Media Plan:** te tauira ka taea te whakarite i tūāhia tēnei mahi.
- **AAP Healthy Digital Habits Toolkit**
- **Common Sense Media — Aratohu Mātua Nui mō ChatGPT**
- **Center for Humane Technology:** ngā mōhiotanga mō te hoahoa tango-aro.

Whakaaro kapi

Hainahia te whakaaetanga. Tango whakaahua tahi. I tērā wiki: ko te akoranga kino rawa atu — ko te whakaata i ngā tikanga e hiahia ana koe ki tō rangatahi.

Ngā tūtohu: ngā mātua, AI, whakaaetanga whānau, rohe matihiko, wā ātea

TUHINGA 6 — Wiki 6: Te Whakaata i ngā Tikanga Hangarau Pai

Upoko Tautika: Ka ake ake tō rangatahi i tōu mātakitakitanga i a koe i tō rāua whakarongo ki a koe. Ko tēnei wiki ka neke ngā mātua anō.

Ko ngā rangahau mō ngā tikanga pāpāho ā-whānau e tae ana ōtia ki te otinga kotahi: ko ngā whanonga ōna mātua e hanga ana i te hononga o ō rātou tamariki ki te hangarau i neke ake i ēhea ture. Mēnā kei runga tō waea i te tāpui kai, ka kore e tū te “kāore he waea i te tāpui kai”. Mēnā ka kore e kī ana koe “*Kāore au e mōhio ana — me titiro ai,*” ka kore anō tō rangatahi.

Ko tēnei te wiki anake ka huri te aronga. Ka neke ngā mātua anō. Ka kitea.

Ko ngā āheitanga kei tō ringa ā te mutunga o tēnei wiki

- Māramatia ko ngā rangatahi e ako ana i ngā tikanga hangarau mā te mātakitaki i ngā pakiaka o rātou
- Māramatia ngā whanonga e hiahia ana ia mema o te whānau ki te whakaata — ā, ki te mutu whakaata
- Whakaritea tētahi tikanga haere tonu māmā kia kore ai ngā akoranga o tēnei akoranga e ngaro i roto i ngā marama e toru

Ngā pātai e rima hei mahi tahi

1. Mātua: he aha tētahi tikanga hangarau ōu ka whakamā ana koe mēnā ka tāruatia *tōtika* e tō rangatahi? Rangatahi: ko tērā pātai anō ki muri.
2. I ēhea wā ōkawa i kite ai kōrua i tērā atu ka whakaheke tētahi pūrere hei uru katoa? He pēhea tōna āhua?
3. He aha te āhua, i tēnei whare, o te whakamahi pai i te AI? Tukuna ngā tauira toru tūturu kua ora kē kōrua i roto i ngā wiki ono kua pahemo.
4. He aha tāu e hiahia ana ko te hononga o tō whānau ki te hangarau mō ngā tau e rima? Heke whakamuri: he aha ā kōrua mahi ia tangata i tēnei marama kia tika tōna arotahi?
5. He aha ngā mea hou i a koe i roto i tēnei akoranga nō tērā atu, kāore i tūmanakohia?

Ko te mahi o tēnei wiki: Ngā tūtohutanga Whakaata + tētahi tiro tiro ā-marama

Wāhanga A — Ngā tūtohutanga Whakaata. Ka tuhia e ia tangata ngā **toru** whanonga e huri ana, e hanga ana hei mea ka kite ai tērā atu. Ngā tauira:

- “Ka waiho tōku waea ki te kīhini i te wā o te kai.”
- “Ka kī māia e au i a au e whakamahi ana i te AI ki te tuhi i tētahi mea.”
- “Ka pātai au i mua i tōku tānga i tētahi whakaahua ōu.”
- “Ka kore au e whakamahi ana i tōku tono hoa AI i ngā pō kura.”

Whakaahuruatia ngā rārangi. Waihotia ki te ōrite tēpū kari.

Wāhanga B — Whakaritea te tiro tiro. Tūrua tētahi tiro tiro whānau ā-marama 30 miniti ki roto i te maramataka. Ko te marama te āhua tūturu. Ko ngā pātai e toru ia wā:

1. He aha i āwhina ai te AI ki a tāua i tēnei marama?
2. He aha i utu ai te AI ki a tāua i tēnei marama?
3. Ka tika tonu tō mātou whakaaetanga whare, ka hiahia ana ki tētahi tūāhuatanga?

Mō ngā mātua e hiahia ana ki te hōhonu ake

- [Common Sense Media — Marautanga Mana Matihiko](#): marautanga hoa-roa mō ngā whānau e hiahia ana ki te haere tonu.
- [AAP — Pāpāho me ngā Tamariki](#)
- [Center for Humane Technology — Tangohia te Mana](#)
- [Day of AI](#): marautanga kore utu kua whakahoungia ia tau, he mea pai ki te hoki atu ia tau.

Whakaaro kapi

Ia tangata tuhia: “*Ko te mea tino nui i akona e au i tēnei akoranga ko . Ko te mea tuatahi ka huri rā āpōpō ko .*”

Ko ērā anake ko te akoranga. Ko te tuhinga whakakapi e whai ake ana.

Ngā tūtohu: ngā mātua, whakaata, AI, ngā tikanga whānau, hangarau

TUHINGA 7 — Whakakapi: Ko Ngā Mea i Hangaia, me Ngā Mea kei te Heke Mai

Upoko Tautika: Ko ngā wiki ono ko te tīmatanga, ehara i te mutunga. Anei me pēhea te haere tonu.

Mēnā ko kōrua ko tō rangatahi i mahi tahi i ngā akoranga e ono katoa, tirohia ō rāua āhea nāiane:

- He kōrero ā-reo kotahi mō te kōrero mō te AI me te kore māharahara, kore noa
- He whakaaetanga AI ā-whare i hainahia me tētahi rā arotahi
- He tikanga tiro tiro kōrero (SIFT) me ētahi tūmataiti-horoī ngā pūkete
- He tiro tiro ā-marama i whakaritea hei pupuri i te kōrero ora
- Ko ngā huri whanonga toru ia tangata ka kite ai tērā atu mema o te whānau

He mea hanganga pai ake i tō nuinga o ngā pakiaka mō te hangarau. I hangaia tahi. Ko tērā wāhanga e nui ana.

Ko ngā āhuatanga kāore i whai i tēnei akoranga

Ehara i te aratohu ki ngā taputapu AI katoa. Ka huri ērā. Ko te haurua o ngā mea e whakamahia ana e tō rangatahi i 2027 kāore anō i waenganui, ā, ko te haurua o ngā mea e tino nui ana āianeī ka kore e nui i roto i ngā tau e rua.

Ko ngā āhuatanga i whai

He tikanga e ū tonu ana ahakoa ko ngā mahi ā te hangarau.

- Ko te tikanga o te pātai “*he aha tonu tēnei mea e mahi ana?*” i mua i tō whakatau mehemea ka whakapono
- Ko te tikanga o te tiro tiro pāpāho-ōrite e rua miniti i mua i tōu tūkinō i tētahi mea
- Ko te tikanga o te kōwhiri ko ngā mea ka tukuna ki tētahi taputapu, kua ngā mea e tango ana
- Ko te tikanga o te kī māia i a koe e whakamahi ana i te AI hei mahi i tētahi mea
- Ko te tikanga o ngā tiro tiro whānau ā-marama e mau ana i ngā hūkakaoro i mua i tōna puta hei raruraru

Ko ngā mahi e whai ake ana

- Tūrua te rā arotahi 90-rā mō tō whakaaetanga whare ki tētahi maramataka tūturu
- Tūrua te tiro tiro ā-marama ki tētahi tōpenga
- Pānuia anō tō whakaaro Wiki 1 i roto i ngā marama ono ā, kite ai ko ngā hurihanga o kōrua
- Kōwhirihia tētahi o ngā hononga rauemi nō ēhea wiki rānei ā, pāpātuhia

Mēnā he whai hua tēnei akoranga ki a koe, ko te mea e tino āwhina ana ko te tukutuku i te tuhinga whakatūwhera ki tētahi atu whānau. Ka nui ngā kōrero.

Ngā mihi nui mō āu mahi tahi me tō tamaiti.

Ngā tūtohu: AI, ngā mātua, whānau, mātauranga matihiko, whakakapi

He kōrero mō te whakahaeretanga hei akoranga

Mēnā e hiahia ana koe ki te utu mō tēnei raupeka i tukuna kore utu rānei, ko tōna tauira māmā:

- **Kore utu:** Tuhinga Whakatūwhera (Tuhinga 0) me ngā Whakakapi (Tuhinga 7)
- **Mō ngā kairapu i utua anake:** Wiki 1–6

Ka whiwhi ngā kaipānui i te ōrite o te horopaki mō kore utu hei whakatau mehemea e hiahia ana rātou ki roto, ā, ka tiaki i ngā rauemi mahi i muri i tētahi ohitanga. Rānei, tukuna katoa ngā waru hei tuhinga kore utu ā, whakamahia rātou hei tipu i te rārangi, kātahi hokona ake tētahi āhua hoahoa ake (rōpū ora, pukapuka mahi tāhurihia, āhua PDF o te marautanga) ki ngā kairapu i huri.

Whakaritea ia wiki kotahi tuhinga, ko te rā kotahi ia wiki. Ko te tūturu e nui ana i tō rā tika.

Raihana: CC BY-SA 4.0

Nō **The Kiwi Dialectic** — kiwidialectic.substack.com

Rauemi-ā-ipurangi: robertmccallnz.github.io/ai-literacy-for-families/ | github.com/robertmccallnz/ai-literacy-for-families